

Maria at opretholde genrens konvention om, at den kognitive erkendelse manifesterer sig i fysisk forening. Men evangelisten lader Jesus bryde romancens forventning og sender i stedet Maria til disciplene med forklaringen på hans kommende fravær. Den private eufori må komme kollektivet til gode. Her er meningen ikke bare knyttet til identifikationen af paradigmet, men også til bruddet med det. Fortolkningen forudsætter, at genren if. KBL er 'ontologisk' til stede. Spørgsmålet om forfatterens intention må KBL dog henvise til den kulturelle *koiné*, et nærmere svar kan ikke gives.

Bogen forudsætter ikke kendskab til det forrige århundredes store – især tyske – diskussioner om Johannesevangeliet. Nye læsere af Johannesevangeliet kan derfor begynde her! Men for den, der kender til diskussionerne om *Das blosse Dass* og den johannæiske gåde, tegnenes status, accentueringen af 1,14, det ureflekterede *Hiatus*, doketisme versus ortodoksi osv. er bogen et originalt og anderledes indlæg i modernitetens johannæiske diskussioner.

Gitte Buch-Hansen

Martin Goodman

Judaism in the Roman World. Collected Essays. Ancient Judaism and Early Christianity 66. Leiden – Boston: Brill 2007. XII + 276 s. € 104.

Martin Goodman (MG) har de seneste 15 år hørt til blandt de internationalt førende forskere inden for feltet tidlig jødedom. Han er oprindeligt uddannet som historiker med speciale i romersk historie, men har, som han skriver i bogens forord, fra et tidligt tidspunkt bevæget sig i retning af jødedommens religiøse historie, så han i dag beklæder et professorat i *Jewish Studies* ved Oxford University. På grundlag af sit indgående kendskab til romersk historie har MG formået at udvide den traditionelle diskussion af jødedommens forhold til hellenismen ved en indplacering i en større romersk imperial sammenhæng. Det gælder f.eks. hans banebrydende Josefus-studier. MG er som begivenhedshistoriker optaget af, så godt det ud fra de eksisterende kilder lader sig gøre, at rekonstruere de faktiske forhold, som kan forklare forskellige former for eller forskellige aspekter af tidlig jødedom. Han har ikke mindst høstet fortjeneste i kraft af sin stadige udfordring af hævdevundne forestillinger i studiet af tidlig jødedom. Det giver bogen fine eksempler på.

Den består af 19 (typisk for MG) meget korte kapitler, der er offentliggjort i antologier og tidsskrifter i perioden 1990-2006, og som hører til blandt hans bedste bidrag inden for området. Mange artikler er tematisk beslægtede, og derfor er der også en struktur i bogen. F.eks. drejer kap. 4 og 5 sig om templet og pilgrimsinstitutionen, mens kap. 6 og 7 berører kandedannelse og kap. 17 og 18 vedrører helligt rum. Det første essay om tidlig jødedom er en glimrende oversigtsartikel over forskningsområdet, hvor man dog savner en inddragelse af jødisk magi, som i de seneste år er kommet til at spille en større rolle i drøftelsen af tidlig jødedom. Det ville også have

kunnet kaste yderligere lys over kap. 6 og 7, der berører jødisk forståelse af Torahrullen som helligt, fysisk objekt.

Meget naturligt følger et essay om Josefus og mangfoldigheden i det første århundredes (e.v.t.) former for jødedom. MG fremhæver her problemerne ved at tage Josefus' kortlægning af strømninger inden for tidlig jødedom for gode varer. Beskrivelserne er et ideologisk landkort og ikke det faktiske territorium (34-37, jf. 138f), hvilket ofte glemmes i både nytestamenteforskningen og i studiet af tidlig jødedom, hvor Josefus' skildring af tre grupper ofte identificeres med tidlig jødedom *in toto*, eventuelt tilsat den 'fjerde filosofi'.

Som yderligere eksempler på vanetænkning, MG gør op med, kan nævnes kap. 7 om tekster, skrivere og magt i romersk Judæa, hvor han afmonterer forestillingen om en klasse af skrivere, hvis væsentligste funktion var at undervise i Torahen. Læg dertil kap. 8 om jødisk proselytisme i det første århundrede, hvor han dekonstruerer tanken om, at de Kristustroende skulle have arvet deres missionsiver fra jødedommen. Tidlig jødedom var ikke i dens ikke-Kristustroende former en missionerende religion. I kap. 10 om saddukæernes placering i det første århundredes jødedom gøres der op med det fortærskede billede af saddukæere som velhavende aristokrater af præstebaggrund, der var religiøst konservative og politisk pragmatiske grænsende til det opportunistiske. I kap. 11 om Qumran-sekteristerne, essæerne og Josefus fremhæver MG problemerne med at identificere *yahad*-teksterne med de græsk-romerske kilders essæerbilleder. Han pointerer, hvordan "it is salutary to recognise that the interpretation of a site through the perspective of literary texts belongs to a tradition of biblical archaeology that archaeologists in other areas of both Jewish and Roman history have been at pains to avoid over the past decades" (142). I kap. 13 slås der et slag for, at både saddukæere og essæere som grupper overlevede templets ødelæggelse i 70 og fortsatte deres eksistens. Sådan kunne man blive ved, men det er tilstrækkeligt til at vise, at man som nytestamentler eller forsker i tidlig jødedom er tvunget til at beskæftige sig med MGs bog, hvis man ikke blot vil fortsætte reproduktionen af forskningshistorisk vanetænkning. Der er altid meget at lære hos MG, og der er mange udfordringer til hans læser.

Anders Klostergaard Petersen

Thomas Kaufmann

"Türckenbüchlein". Zur christlichen Wahrnehmung "türkischer Religion" in Spätmittelalter und Reformation. Forchung zur Kirchen- und Dogmen Geschichte 97. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2008. 299 s. 26 ill. 1 kort. € 59,90.

I senmiddelalderen og reformationstiden udkom en række skrifter, som sammenfattes under betegnelsen *Türckenbüchlein*, idet de agtede at bringe oplysninger om religion, kult, sæder, skikke, militære og politiske forhold hos *tyrkerne*, dvs. i det osmanniske rige. De fleste af skrifterne var skrevet af